

INHERITANCE OF VARIOUS PROPERTY, HEIR TO MINOR HUT

766 La'va nga ni rito le'ri tikaka ku pfuna ku lulamisela mudyandzhaka ni vamakwavu leswaku unwane ni unwana a nga ririsiwi hi maendlela ya unwana hi vona va hahani na tatana Lo'ntsongo. Loko mudyandzhaka a lava ku titekela hikwaswo a nga lavi ku endlela la'vanwana, unwana ni unwana hi laha swi fanelaka ha kona, ley'a vonaka a vavisiwa, a nga mangala e ka tata wa yena lo'ntsongo kumbe e ka hahani wa yena. Vona va ni matimba ya ku endlisa mudyandzhaka le'swi fanelaka.

Xindzimonyana xa 9.

Mudyandzhaka u fanele ku tiva maxaka.

767 Xuma xa yindlu yinwana ni yinwana i xuma xa yona; xi fanela ntsena ku tirha mitirho ya yindlu yoloyo. Loko xi fanela ku huma xi ya e ka yinwana yindlu, timhaka ti fanele ku vulavuriwa, ti lulamisiwa xi nga si huma. Xona xa lombiwa, xi ta tlherisiwa loko nkarhi wu tile. Hikokwalaho loko mudyandzhaka a lava ku nyika tinyiko e ka maxaka ya yena u fanele ku va nyika e xumeni le'xi nga xa muti; hi leswaku le'xi baka nhloko ya yena ntsena. Loko wu ri muti wa vusiwana, ku ri hava lexi a nga va nyikaka xona, a swi na mhaka, ku hava xo va nyika. Loko swi ri kona, kambe a nga nyiki, u ta soriwa hikokwalaho ka swona.

768 Nkomokantaba loko a nga si fa u vularurile m'ehleketo ya yena e ka mudyandzhaka leswaku makwavu u fanela ku kuma homu ya ntswele leswaku loko yi veka rhole, rhole leri ri ta nyikwa makwavu wa xisati. Kunene loko a loville mukhalabye, mudyandzhaka u sele a teka homu ya thokazi a yi nyika tata wa yena lo'ntsongo, yena a yi fuwa, yi lo na veka, kutani na yena a endla hi laha xileriso xi nga va ha kona.

769 Loko o nge tihomu ti vile kona ku ringana, hi leswaku munhu a ri loyi a fuweke, hahani a a fanele ku nyikiwa thokazi. Hahani u kuma ntswele ya homu leswaku yi ta nwi andzela loko swi nwi rhandza, hikuva yena a nga dyi nchumu xa ka vona hikuva u humile u yile e ka minwana mindyangu; kasi loko va ri la'va xinuna vona, va ha ri va ka yena, va ha ri va kwalaha mutini; muti i wa vona.

2 770 Muswazi u nyikile Jozi, makwavu wa yindlu le'yitsongo ehomu ya ntswele leswaku yi ta nwi pfuna ku engetela ntsengo leswaku na yena a kuma wansati, hikuva a nga nwana wa tata wa yena, na swona tata wa vona a nga ri na tihomu to tala le'ti nga va enelaka loko va fanela ku phakeriwa hikwavo.

771 Loko ku lo velekiwa vavasati ntsena e ka yindlu le'yikulu, na yena mudyandzhaka a kumiwile e ka yindlu le'yi yi tlhandlamaka, loko ku nyikiwa tinyiko, na yena loyi wa hosi ya yindlu-nkulu, hambu a tluriwile hi vudyandzhaka, wa nyikiwa homu ya ntswele, leswaku na yena a ta andzeriwa loko ti swi rhandza. Loko ku ri laha swi nga kona a nga nyikiwa hambu ti ri timbirhi; swi ya hi ku fuwa ka vanhu. Loko yi ri ndzhaka leyi tata wa vona a nga yi nyika e ka yindlu yinwana ni yinwana a swi hlayiwi, a swi khumbiwi loko nwini wa muti a file hikuva u swi nyikile hi voko ra yena.

772 Hleketani loko a lovile, u siyile e ka yindlu le'yikulu, leyi a yi nga ri na wanuna, kambe va ri vana vambirhi va xisati, xuma lexi a xi aveleke yindlu yoleyo. Kambe e ndzhaku loko a na mudyandzhaka a sele a languta muti wa tata wa yena, u swi kotile ku nyika makwavu ehomu ya dunana; sweswo swi endliwa hi leswi a ku nga ri na swo tala laha mutini. Loko o nge swi ve kona, a a ta va a kumile hambu yi ri homu ya ntswele kumbe timbirhi. Loko swi pfumaleka a swi na nandzu, swisiwana swo tshama swi ri kona e tikweni.

773 Mudyandzhaka loko a nghanisiwile e matshanweni ya tata wa yena, swilo hikwaswo swa muti swi le nhlokweni ya yena; vanhu hikwavu lava a nga na vona laha mutini, va languta yena ku fambisa timhaka hikwato ta muti hi laha va byeriwaka ha kona vanhu hikwavu siku leri a vekiwaka e mahlwani ka vanhu hikwavu. Va fanela ku n nwi yingisa, va fanele ku tirhisana na yena swinene, va nga nwi soli. Loko va ri kona la'va nga huma laha mutini ku ya aka kunwana, kambe va sukile hi ku rhula, va nga holovanga na munhu, wa ha ri ni mfanelo ya ku va hlayisa tani hi vanwana la'va ha ri ki kwalaha ndzeni ka muti; kambe loko va ri la'va nga suka hi ku holova, va nga ha laviki swa laha mutini a nga na mhaka na vona. U ni mhaka ntsena ni la'va nga siyiwa e mutini wa tata wa yena. Vona u fanele ku va hlayisa hikuva hi swona leswi a nga layiwa swona siku a vekiwaka e matshanweni ya tata wa yena.

Xindzimanyana xa 10.

Mudyandzhaka u titekela na kona ku tihlamulela e henhla ka milandzu le'yi nga lo lombiwa yi nga si ki rihwaka.

774 Siku leri mudyandzha a vekiwaka e matshanwini ya tata wa yena, kona e xikarhi ka masiku wolawo loko timhaka ta ha lulamisiwa e ndlwini hi va yindlu, ku kaneriwa na tona ta swilo leswi mukhalabye a nga swi teka e ka vanhu, le'swi fanelaka ku rihwaka. Milandzu leyi va yi tivaka, leyi mufi a nga va byela yona, loko a vekiwa swa vuriwa na swona leswaku milandzu hikwayo yi ta rihwaka hi yena.

775 Milandzu ya muti le'yi siyiweke hi mufi yi ni tinxaka timbirhi. Ku ni milandzu leyi a nga yi dya e vanhwini, le'yi fanelaka ku rihwaka; ku ni milandzu leyi vanhu va nga yi dya e ka yena le'yi fanelaka ku londziwa. Na kambe swa vuriwa siku munhu a vekiwaka e matshanwini ya rharha wakwe leswaku milandzu hikwayo yi ta londziwa hi yena.

776 Mutsonga u ri: Xuma a xi fi ku fa munhu. Nandzu wu nga ka wu nga suki e munhwini loko wu nga si rihiwa. "Nandzu wu hela hi k'amba." Makumu ya nandzu hi loko wu rihiwile. Swa humelela leswaku munhu a lomba xuma ku ya teka wansati ha xona, a ri karhi a tshembhisa ku xi tlherisa, ni leswaku loko a tsandzeka ku xi tlherisa hi ku hatlisa, kutaku loko nwana wa yena a lovorwa, hi xona xuma lexi, le'xi nga ta riha nandzu. Xuma xa ndlela leyi xi ya kule ngopfu. Swa humelela leswaku munhu xi nwi tsandza ku riha a ha hanya, xi kondza xi ta rihiwa hi nwana wa yena. Nwana loko a tshamisile e ndzhawini ya rharha wakwe, loko vini va xuma va xi lava u fanela ku xi riha; loko a tsandzeka ku xi riha, a ala, hi ku rhandza ku tinononhwisa, a nga mangaleriwa e Hubyeni. Hambi ku nga va ku hundzile mikarhi le'yo leha ngopfu, a swi vuri nohumu, hikuva nandzu a wu bori.

777 Mantayi a a nga lovolanga a heta loko a teka hala ka ka Nkhwaxu. Xuma xa kona a xi kotanga ku huma ku fikela loko a lova. A a ri karhi a londziwa, kambe a a nga ri na xuma xo riha ha xona. Na yena matekeriwa a lova, masuku loko ku vekiwa mudyandzhaka a byeriwa hi xuma lexi. Kunene a sala a londza. Valava a va sele, kute loko va xi kumile xuma lexi, va rhuma Nwa-Mantayi, Tsatsawani, a xi heleketa. Hi kona nandzu wu nga hela, hikuva wu ambiwile.

778 Swa humelela leswaku loko ku ri ni ndlala e tikweni munhu a kombela mavele yo hanyisa ndyangu wa yena a ri karhi a komba leswaku loko va ta va va ponile e ndlaleni u ta humesa nwana wa yena leswaku a tekiwa hi veni va mavele. Mhaka leyi ya kaneriwa hi vakulukumba va ndyangu, va yi komba va muti, la'va twananaka na vona leswaku loko mundzuku ku ta va ni ku karhata va ta va timbhoni e mhakeni leyi. Kwalaho va swi kota ku va susumetela dula ra mavele. Va nga ha va pfuna ku ya e mahlweni loko ndlala yi nga hatlisi ku hundza, va ko va yi hlula.

K24/11

779 Mudavazi loko a ta ta tekiwa e ka ka Maluleke swi vangiwile hi ndlala leyi kurile e tikweni. E mutini lowu, va ka Muxiyi vona a va ri na wona mavele yo tala swinene hikuva a va ma hlayisa swinene. A va tala ngopfu ku dya ya vongwe malembe hikwawo. Madulu ni tingula ta vona a swo tshamisa swi tele; lembe leri vanhu va nga hava nohumu, vona a va kumanyana hikuva na swona a va ri swirimi. Nyakeni, tata wa Mudavazi a kombela leswaku Muxiyi a pfuna muti wa yena hi mavele, hikuva vana a va sika. Muxiyi a pfumela, a komba vamakwawu mhaka yoleyo, va yi vulavula, va twanana. Masuku Muxiyi a va nyika dudu le'rikulu, ri lo lwi hi mavele. Va pona hi ndlela yoleyo e ndlaleni leyi.

5 780 Muxiyi a lova mhaka leyi yi nga si herisiwa. Hatlani nwana lo'nkulu, wa yindlu-nkulu ya Muxiyi a vekiwa ku va mudyandzhaka e matshanweni ya tata wa yena. Masuku a tsundzuxe vatata wa yena hi mhaka ya nandzu wa ka Nyakeni. Loko va vulavurile hi xindyangu, va rhuma ntsumi ku ya va tsundzuxe mhaka leyi. Ntsumi loko yi fikile, yi komba timhaka leswaku va ka Maluleke va ri mhaka leyi yi nga suka yi lulamisiwile ni mukhalabye ni yi vekile kwihi-ke? Nyakeni a nkhenisa timhaka, a byela ntsumi leswaku u ta va hlamula. Ntsumi yi tlhelele e kaya, yi ya vika timhaka teto.

781 Loko ntsumi yi mukile, Nyakeni a vitana va ka yena a va byela leswaku mhaka leyi va yi tivaka, va ka Maluleke a va tile va ku mi ri yini! Ku kanetana ku va kukulu e xikarhi ka vona. Vanwana va ku munhu a nga lovorwi hi mavele; kambe vanwana va ku: A hi ku lovola, i ku hanyisa vanhu. Munhu wo tano a nga na xitalo. A mi ta va mi nga ha ri kona sweswi. Loko va hetile, va tlhela va rhuma entsumi ku ya tivisa va ka Maluleke leswaku timhaka ti lulamile, a va te na nwantshuxana, va ta ta hlomisa nsati wa vona. Masuku Malenga wa Muxiyi a ba homu a famba na yona, a ya hlomisa nsati wa yena. Va ya vuya na yena Mudavazi.

782 Ku ni milandzu ya tihomu nakambe ta vayasati la'va nga sukela vamuna e vukatini, na tona leti loko swi hlwerile ku ti humesa ti nga ka ti ta dyiwa hi yena mudyandzhaka. Loko ti ri kona le'to tano ta pfuna ku engetela xuma, ri nga rifuwo ra mudyandzhaka laha mutini. Nkarhi wunwana swa humelela leswaku munhu a londza a kondza a tshika hi ku karhala ku fambela nandzu wo ka wu nga held.

6 783 Muxiyeni wa ka Xivambu a a lovorile nhwanyana e ka ka Mavundza. Phawuza, tata wa nhwanyana, a lova e ndzhaku ka mikarhi, nhwanyana loyi a nga si hloma. Nhwanyana a sala ni makwavu, mudyandzhaka wa ka phawuza. Na yena Muxiyeni a lova, a siya nwana wa yena Mbhambu. Mbhambu a ya londza xuma hikuva nhwanyana a va nwi tekisile kunwana. E ndzhaku ka mikarhi mudyandzhaka wa Phawuza a rhurhela e tikweni ra le kule, a nga si riha nandzu lowu. Loko Mbhambu a londza ku ya londza xuma lexi, swi vonaka leswaku u ta heta wunwana ntsengo, hikuva loko a ya kona laha xuma xi nga kona u khandziya Bus leyi na yona yi dyaka swo tala. Nasuku a a nga swi koti ku ya kona hakanyingi, na yena mudyandzhaka a kurile, swi vonaka swinene leswaku xuma lexi xi ta tala ku lovela makumu.

784 Laha ku twana ni ku akisana ku nga kona hi kutala, leswi va rharha wa munhu va swi vulaka loko ku vekiwa nwana wa makwavu wa vona e xitshanwini xa tata wa yena, va swi hetisa. Tani hi loko va ku: Hi ta ku pfuna e ka hikwaswo leswi u nga ta lava leswaku hi ku pfuna; kambe a hi nga tinghenisi e timhakeni u nga hi rhambanga. Milandzu le'yi nga tekiwa e ka mukhalabye kumbe swilo le'swi nga lombiwa e ka yena, leswi va swi tivaka, va ya va ya swi lava va ri vona, va swi tisa e ka nwana wa vona.

785 Loko Phuphuya a lova, Tihelane a vekiwa e fitshanweni xa tata wa yena, swilo hikwaswo leswi Phuphuya a a swi lombile

Hohloka ku ya tirha ha swona, ti nga timbatlo ni tinsendzo, ni tinghupo, Masiya u lo suka a ya e ka Hohloka a ya nwi tsunduxa ku humesa swilo sweswo. Kunene Hohloka a humesa swilo sweswo hikwaswo, ku nga sali nohumu. Masiya a swi teka a swi heleketa e ka Tlhelane.

786 Loko Dabulamansi a fa a a lombile Masangu e rhondzole leri a nga ri tlhavela vaendzi va yena, kutani a fa a nga si ri tlherisa. Dumasi wa Dabulamansi a nga tikarhatanga hi ku ya londza, ku lo ya rharha-wa-muni, Tlhavela a ya va tsundzuxa. Kunene va nwi khomela rhondzole lero a muka na rona.

Xindzimanyana xa 11.

Mudyandzhaka u riha milandzu ya rharha wakwe.

787 Hi laha ku kombiweke ha kona leswaku milandzu ya munhu yi ni tinxaka timbirhi, mudyandzhaka a a nga tiyeli ntsena le'swi dyeke hi vanhu e ka tata wa yena ku ya swi lava; u tiyela na swona le'swi dyeke hi tata wa yena e ka vanhu. Loko vanhu va ta e ku londzeni ka swilo leswi swa vona le'swi nga dyiwa hi rharha wakwe, leswi na vona vamakwavu va tata wa yena va swi tivaka, loko va tile, va ku va swi lava, u to va byela, va vulavula, va riha.

788 Swa tala ku humelela leswaku xuma xa muti xi nga nga swi koti ku ringana milandzu le&yi fanelaka ku rihiwa; kwalaho loko ku twanana ku ri kona laha mutini, vamakwavu hambu va ri varharha wakwe, va nga ha hlenga, va nwi pfuna ku riha milandzu ya tata wa vona. Swoleswo swi endleka ntsena laha mindyangu yi hanyaka hi ku twanana le'ku taleke.

789 Loko Semendhi a lova a a ri ni tihomu to tala e tshangeni ra yena, kambe a a ri ni milandzu ya vanhu leyi a nga yi dya yena. E ka Dumasi a a ri ni nandzu wa ntlhanu wa tipondo; e ka Dodova a a tekile mbuti a ya tlhavela vakonwana; e ka Chavani, laha a nga

K24/11

tekela Mahetana kona ntsengo a wa ha kayilela tihomu timbirhi. Siku ku vekiwaka Dokodela e matshanweni ya tata wa yena, va te loko va ha ri kwalaho vandyangu, va lunghisa swa milandzu leswaku va ku loko va hangalaka ku ri leswaku yi rihiwile hikwayo hikuva tihomu a ti ri kona.

790 Va rhumela ntsumi ku ya vitana Dumasani na Chavani na Dodova. Loko va vitaniwile vanhu lava, va fikile, Dodova va fikile va nwi komba embuti leyi mufi a a yi tekile ku ya endla mitirho ya yena ha yona. Yena a nkhensa a byisa xifuwo xa yena; na yena Chavani loko a fikile a kombiwa tihomu ta yena timbirhi, a nkhensa, a byisa swifuwo swa yena a suka na swona. Dumasani na yena a kombiwa homu ya thokazi e matshanwini ya ntlhanu wa tipondo hikuva a ku nga ri na mali; na yena a nkhensa swinene, masuku milandzu yoleyo yi helela kwalaho; kutani vakulukumba va hangalaka, unwana ni unwana a tiyela e kaya ka yena. Va ri karhi va ha tiyisile rito le'ri nge: Loko ku ri ni swo karhata hi byele hi ta ku pfuna, kambe loko u nga vulanga a hi nga tienghenisi e timhakeni, hikuva na wena u kurile, u fuma muti wa wena, hambani hi ri vatata wa wena a hi na mfanelo ku tienghenisa laha hi nga sumeriwangiki timhaka ta kona. E mhakeni yinwana ni yinwana vanhu va dya makungu.

791 Loko ku rhumiwa munhu ku ya vitana la'va dyeriweke milandzu, hi loko ku nga ri kule; kasi loko ku ri kule laha va tsandzekaka ku rhumela munhu, vo lerisela. Hambani loko va ta ta vanhu va hangalakile, va ta suka va lerisile leswi swi fanelake ku endliwa; ku nga ku humesa swo riha ku ri ni timbhoni, na swona ni nhlikanhi, swi ri karhi swi voniwa leswaku mundzuku ku nga ti va ni xikhutu hi ku pfumala timbhoni.

792 Vanwana vanhu vo timiyelela, va nga vuli nchumu e ka la'va nga ni nandzu na vona; va langutela loko vini va xuma va ta ta londza hi voxo. Nkarhi wunwana va miyela hi leswaku a va rhandzi

ku riha, kasi nkarhi wunwana vo ku endla ntsena ku ri lesaku loko vini va xuma va fika va ta va nyika, handle ka ku karhata.

793 Vandyangu va ri voxo loko ku rihwa nandzu a swi ringani, a va swi koti ku va timbhoni le'ti tshembiwaka e timhakeni; va fanela ku va kona ntsena hi tlhelo ra ndyangu wa vona, kambe va fanela ku va ni vanwana va le tlhelo la'va nga va ka timbhoni ni loko ku nga va e Hubyeni loko mhaka yi nga tshuka yi pfukela e ndzhaku.

794 Chavani loko a fikile a va ha hlengeletene hikwavu va ndyangu, na yona ntsumi ya timhaka a yi ri kona; na yena Chavani a a tile ni ntsumi ya yena hikuva leti a ti ri timhaka le'ti fambisiwaka hi vona tinsumi. Dumasi yena swi vile ni ku vulavula switsanana hikuva nandzu wa kona a ti ri tipondo, kasi loko a riha a nga swi kotanga ku humesa tipondo hikuva a ti nga ri kona. Leswi vanhu a na va hangalakile va nwi yimisile, va ya lava va ka vona la'va nga kumeka va ri kona kusuhi. Va vitanile hahani wa vona, ku laviwile nakambe vavangna va laha mutini va ri varharhu. Loko va hlengeletene, va byeriwile leswi va nga vitaneriwa xona; hi leswaku mufi a a ri ni nandzu wa ntlhanu ntlhanu wa tipondo, masuku leswi a nga lova, va muti va lava ku huma e milandzwini hikwayo le'yi nga suka yi endliwile hi mukhalabye, leswaku na vona va ta sala va sungula ya vona. Kutani ntlhanu wa tipondo le'ti nga dyiwa a ti kona, kambe ku ni homu ya thokazi le'yi nga ta yimela nandzu lowu loko vini va nkhenisa. Loko va nyiketanihi hi yona va k nkhenisa; masuku va nyikiwa xifuwo xa vona va tifambela na xona. Nandzu wu herisa xisweswo.

795 Leswi ku fa ku nga ku etlela vurhongo, munhu wa fa a siya wansati ni vana, kasi a a nga hetanga ku lovola loyi wansati. Xuma le'xa ha saleke xa ha laveka. Loko tihomu ti ri kona e tshangeni ta humesiwa ti hetisa ndzovolo; kambe loko ti nga ri kona, va nga ha yimela ku lovorwa ka mwana wa loyi wansati,

leswaku xuma xi ta pamburiwa xi ya hetisa ku lovola koloko. Na swona loko la'va laha kaya va ri ni tihomu, ti tala ku lombiwa, ti ta tlhela ti siviwa hi leti ti nga ta kumeka loko ku loveriwa nwana unwana wa nsati loyi a nga siyiwa hi nuna wa yena.

796 Na swona loko loyi wansati a nga ri na nwana wa wanhwanyana loyi ku nga tshembiwaka ntsengo wa yena ku ta amba ha wona nandzu lowu, wu nga ha rihwa hi vona va laha kaya e ndzhaku.

797 Cukumetane a a ri mudyandzhaka wa Nsimango. Nsimango u file a va siya va ri vavamuna varharhu, kasi a a nga hetanga ku lovola mana wa vona; a ka ha sele mune wa tihomu, hi leswaku makume mambirhi ya tipondo. Va ka Maswanganye a va ri karhi va londza xuma lexi. Ku fikela nkarhi lowu Nsimango a nga lova ha wona a xi nga si huma. Loko vandyangu va ha hlengeletene va vulavula ha yona mhaka leyi, va ku: Ma tiva mukhalabye u lovile a nga si heta ku lovola mana wa nwina; mhaka leyi yi fanele ku lulamisiwa sweswi hi nga si hangalaka. Mina Masocha, ndzi nga ndzisana ya tata wa nwina, ndzi ta humesa tihomu le'ta mune, le'ti nga sala, ndzi hetisa ntsengo lowu wa va ka Maswanganye, leswaku hi ntshunxeka hi tlhelo ra milandzu. Ku ta ku ndzhaku nwina mi ta hlengela ku endla mune lo'wa tihomu leswaku ti tlhela ti siva. Vana va nkhenza, vakulukumba va ri karhi va swi twa. Hi loko ku rhumeriwa erito e ka ka Maswanganye leswaku va nga ta va ta ta byisa tihomu ta vona. Va ka Maswanganye loko va tile va kombiwa tihomu ta vona, va nkhenza, va byisa, va fanza na tona. Nandzu wolowo wu helela kwalaho.

798 Leswi ku twanana a ku ri kona laha mutini, vana lava a va hlwelanga ku hlanganisa xuma lexi xa mune wa tihomu, ti tlhela ti siva le'ti nga humesiwa hi rharha wa vona. Masocha a a ri yena loyi a fambisaka timhaka ta ndyangu swinwe ni nwana wa makwavu; loko Cukumetane a hunile ku ya e ku tirheni e xilungwini, nkulukumba

loyi a a sala a vona hikwaswo swa muti. Hi yena loyi a nga sala a gangiwa hi mana wa vona. Vana va xisati ku sala ku tumbuluka vambirhi. Vana lava a a velokela makwavu loyi a nga lova, masuku a swi endleka ku va va yimerile ku lovorwa ka unwana wa vana lava; kambe ku lulamisa timhaka ta muti va ta: Nkoka wa le kule a wu na nyama. Vana lava va tshembha tata wa vona loyi, va nwi yingisa tani hi mutwari wa vona loyi a nga lova, hikuva a a va komba mahanyela ya vanhu. Ku rhula ku va kona e mutini lowu.

799 Wanuna loko a tekile wansati, a nga hetanga ku lovola, mhaka ya kona hi leswaku loko a kumile vana va xisati ni nsati loyi, loko va ta lovorwa, xuma xi ta fanela ku huma e XUMENI lexi, ku ya hetisa mana wa vona. Ku ta ku loko nhwanyana a tekiwa, vakonwana va ta ta va ta ku: Ma swi tiva leswaku xuma lexi i xa hina hikuva a mi hetanga ku lovola mana wa nwana loyi; mi humesa xuma xa hina, mi ta sala mi teka le'xi nga xa nwina e ndzhaku loko hina hi kumile swa hina, hikuva a hi lo mi lomba. Kunene va fanele ku kuma xuma xa vona. Mhaka loyi a yi humeleri ntsena loko munhu a file; ni loko a ha hanya, loko ku lovorwa nwana wa wansati loyi a nga hetiwangiki, xuma lexi a xi sele, xi fanele ku ku tekiwa kwalaho.

11 800 Masiku lawa swa humelela leswaku munhu loko a nga hetanga ku lovola wansati kumbe a nga lovolanga, ka ku loko ku lovorwa nwana wa yena a nga va byeri vakonwana leswaku ntukulu wa lovorwa. Kasi mfanelo hi leswaku loko munhu a nga hetanga ku lovola, wa swi tiva leswaku u lo lombwa nsati loyi a nga na yena; siku ku lovorwaka nwana wa yena, mfanelo ya yena hi ku ya suma e ka vakokwana. Vakwe ni ku tivisa siku vakonwana va nga ta fika ku ta lovola, leswaku vakokwana va nwana loyi va ta ta na vona, ku ta ta vona xuma xa ntukulu wa vona. Hi leswaku na swona i ku va tivisa leswaku va ta va ta teka xuma hikuva yena a a tsandsekile ku heta ku lovola. Loko va nga tivisiwanga a va swi koti ku ya hambi va nga swi kuma hi mahungundlela leswaku ntukulu wa vona wa

tekiwa. Va nga ha ya kona loko va swi twile hi wona mahungndlela, kambe loko ku ya humelela swo karhata, swi ta fanela ku ya hela e Hubyeni; swi ta solika hikuva ti ta va ti ri timhaka timbirhi, kasi loko a yi lo ya ya ha ri yinwe vavanuna a va ta yi kota ni mavulavulela ya yona.

801 Ri kona tlhelo rinwana ra mhaka leyi. Loko munhu a lovorile, a nga swi kotanga ku heta hikikwalaho ka ku pfumaleka ka swilo (xuma), vanwana vakonwana va swi kota ku tshika nandzu lo'wa ha saleke ku hetisa. Ku nga va ku kayilele tihomu timbirhi kumbe tirharhu, va nga rhuma entsumi ya vona ku ya byela vakonwana ku ta ka vona hi suku leri va nga ta ri veka vona, va ta ni ntsumi ya vona timhaka.

802 Va ta lunghisa swakudya swa siku leri. Na swona i mhaka le'yi endliwaka hi vanhu la'va swi kotaka ku hanya, va nga riki na ku vilela hi swa mundzuku. Loko va fikile vaendzi lava, va rhurheriwile, va fihlutiwile, va ta ya hlengeletana e ka yinwana yindlu. Loko va hlengeletene, vavi tani va ta vulavula hi munhu loyi a nga langeriwa mhaka yoleyo. Mi vitaniwile hi hina nwina vakonwana va hina. A hi ta va hi mi vitanile leswaku mi ta ta lovola hi laha na nwina mi swi tivaka ha kona. Hi mi vitanile kurwe hi ntsumi ya nwina ya timhaka leswaku hi ta ta vulavula mi ri karhi mi swi twa hi ta nwina tindleve. Mhaka hi leyi: Mi vakonwana va hina nwina va ka mani, nwana wa hina u mi rhandzile, hi amukerile xuma xa nwina, hambi leswi mi nga hetangiku ntsengo, hi vona leswaku ma swi rhandza ku hi nyika, kambe swo pfumaleka. Hi khomene hi mavoko, a hi khomaneni hi ya e mahlweni hi yona ndlela leyi hi khomaneke ha yona. Loko xi ri xuma le'xi nga sala ku hetisa entsengo, mi nga ha vileri ha xona, hi swi tshikile, a hi nga ha mi karati ha xoma. Hi leswaku hina hi hlanguile nandzu wolowo, swa fana ni loko mi hetile, a mi nga ha faneri ku riha. Nwana wa hina a a titshamele hi ku rhula ni nuna wa yona, a nga ha vuli le'waku a nga lovoriwanga, ha swi vona leswaku mi vakonwana, ma swi rhandza ku humesa xuma lexi, kambe swo ka

swi nga ri kona; hikokwalaho hi nge ha swi tshika, swi herile.

803 Muhlono a a tekile e ka ka Nkhwaxu. A a lovorile, kambe a nga si heta. Ndzhaku ka nkarhinyana loko a na a hlomisile, tihomu ti nga si byisiwa, hi loko a ti xavisa. A swa ha kumekanga leswaku u endlile yini hi xuma lexi. Swo fana ni loko a nga lovolanga, hikuva a nga ha ri na nehumu lahaya ka ka Nkhwaxu, loko a nga ri nwana wa va ka Nkhwaxu, nsati wa yena. Muhlono u kumile swihlangi hi ntombhi ya ka Nkhwaxu. Vana lava va kula. Loyi wnhwanyana a voniwa hi va ka Xingange. Loko va ka Xingange va ta e ku lovoleji, Muhlono a nga ha va tivisanga va ka Nkhwaxu; u lo titekela xuma hikwaxo a endla le'swi tiviwaka hi yena ni nsati wa yena. Va ka Nkhwaxo a va swi kotanga ku ya e ntlangwini wa kona hikuva a va nga tivisiwanga.

804 Nghwenya a a teka nhwanyana wa ka Mhunti. Nghwenya a humesa xuma le'xi ringanaka makume marharhu ya tipondo, hi leswaku ntlhanu wa tihomu na homu yinwe. Ndzambile, rharha wa muni wa nhwanyana, hi ku tiva vusiwana bya Nghwenya a ku: Swilo leswi i ngati ya munhu, u lovorile swi ringene, a ndza ha lavi nehumu e ka wena; lulamisa ku kuma nwantshuxana, u hlomisa nsati wa wena. Ndzi ku nyikile. Hi loko Nghwenya a tikarhata ku lava nwantshuxana. Loko a yi kumile havi, a heleketa, Ndzambile a hetisa ku tshembhisa ka yena, a nwi hlomisela.

13 805 Nghwenya loko a ta tshikeriwa mune wa tihomu kumbe ntlhanu, hi leswaku Ndzambile a a tsundzuka leswaku loko Xikwembu xi katekisa vatukulu va va kona, a swi nga olovi ku va kurisa, hi mhaka ya vusiwana; hikokwalaho swi antswaka leswaku nuna loyi. Nghwenya a tsemeriwa ntsengo. Xivuriso xi ri: Lovola nwan'anga a nga heri, loko hi hanyisana hi ku tsaka nuna loyi u ta swi kota ku pfuna ndyangu wa vakonwana hi laha a nga ta swi kota ha kona.

806 Nkomo loko a fa a a nga si heta ku lovola nsati wa yena Somisa (Nwamabedhle). Kambe nkarhi lowu a nga lova ha wona vana va vona a va ri vakulu. Ku te loko loyi wa hosi a tekiwa hiva ka Xikwambana, Valelise, mudyandzhaka, a tivisa Mabedhle leswaku ntukulu wa tekiwa, ni ku nwi byela siku leri va nga ta fika ha rona ku ta ta lovola. Loko siku ri fikile, va ka Xikwambana va humesile ntsengo hikwawo. Mabedhle a ku: Ma swi tiva a mi hetanga, namuntlha ndzi pambula swa mina kwala. Valelisa a ku: Kunene hi yona mfanelo yoleyo; ndzi ku tivisile mhaka leyi leswaku swi nga ti hi karhata. U teka swa wena kwala, le'swi salaka hi swona leswi hi nga ta muka na swona e kaya.

807 Mudyandzhaka u rhwala milandzu hikwayo ya tata wa yena. Xuma hikwaxo xa muti xi ba nhloko ya yena, i xa yena. Swuma swa vamakwavu swi le mavokweni ya yena. Hikokwalaho a fanelaka ku riha milandzu hikwayo ya vana la'va ha riki e mavokweni ya yena, lava a nga siki va tekisaka vasati. Loko tatana a fa a ri ni mhundzu i nkateko e ka mudyandzhaka; kambe loko tatana a fa a ri mbyana, na swona a ri ni milandzu, i khombo e ka mudyandzhaka. Loko a nga rihi milandzu ya tata wa yena a nga mangaleriwa e Hubyeni. Loko ku ri e tshengweni, laha yindlu yinwana ni yinwana yi nga ni swa yona, u ta fanela ku riha hi le'swi nga riki swa yindlu, kambe swi nga swa muti, muti a nga yena mukhalbye, a nga ni xuma lexi a tihlayiselaka xona e tlhelo xi nga lexi xi pfunaka muti, xi languteleke ku lulamisa le'swi onhakaka laha mutini. Na yena loko a hundzukile yena nwini wa muti e matshanweni ya m mukhalabye, u ta fanela ku hlayisa swinwana e tlhelo swi ri swa muti hi laha mukhalabye a a endla ha kona.

Xindzimanyana xa 12.

Mudyandzhaka u riha vuonhi bya rharha wakwe.

808 Vakhale va ri nandzu i nguvu, vo famba va funengele. Milandzu ya mufi a hi ntsena leyi a yi tekeke e vanhwini, ku ni

minwana le'yi nwi khomaka a nga yi langutelanga; milandzu le'yo fana ni ya vuloyi, vutondolo, vukhamba (ku yiva) ni swinwana swionho. Swilo leswi hikwaswo ka swona i milandzu, swi fanele ku rihiwa. "Nandzu wu hela hi k'amba".

809 "Nandzu a wu fi ku fa munhu" a hi rito le'ri tirhaka e ka milandzu hikwayo ku ni milandzu minwana le'yi helaka hi ku fa ka munhu. Noyi loko a ri mudlayi wa vanhu loko a fa, nandzu na wona wu ta va wu file. Nandzu lowu wu le mmirini wa yena, loko a fa noyi, na byona vudlayi byi ta va byi file, a ku na loyi a nga salaka a rihisiwa, a swi tivi hi munhu, a swo tibya hi yena ntsena. Na byona vukhamba hambi byi ri vutondolo, unwana a nga endleli unwana, leswi swi endla leswaku loko xitondolo kumbe khamba va fa, swi herile, na wona nandzu wu file, wu herile. U fele e ndlwini, a nga dlayiwanga hi mavoko, yoloyi a nga dlaya yena u lulamisile timhaka; u dlayiwile hi Xikwembu. Vutondolo bya wansati loko byo sala byi kumiwa ku ri leswaku nuna u file, ku ta sala ku londziwa mani kasi mudyohi a nga ha ri kona, a nga swi koti ku hlamula timhaka.

810 Loko munhu a nga pumbiwa vuloyi, ka ku loko va ha lulamisa ku huma mungoma, mupumbiwa a vabya, a fa, timhaka ti tsemekile, to tshikiwa hikuva munhu loyi a a ri yena loyi a fanelaka ku yisiwa e mungomeni hi leswi va vilelaka ha yena u file, va ka vona va nga ka va nga ha karhatiwi, nwini wa nandzu u file; Xikwembu xi lamurile.

15 811 Loko munhu a yivile kumbe a tondorile, mhaka yi yisiwa e Hubyeni, munhu loyi a kumiwa a ri ni nandzu, a avanyisiwa, a rihisiwa, a pfumela ku riha, yoleye hambi a nga fa e ndzhaku ka sweswo, nandzu a wu swi koti ku tshikuwa hikuva u pfumerile ku riha nwini wa wona, vini va yena nandzu wu nga ka wu nga va tlheleri, va na wona, va wu rhwele, hikuva wu lulamisiwile hi ku tengiwa nwini a ha hanya, a va a pfumela ku wu riha. Huvo yi ta ya byisa tihomu ta yena.

Kindzimanyana xa 13.

Ku aviwa ka matlhari ni switirho.

812 Ku ni mavabyi la'makulu, (ngati le'yikulu) mavabyi lawa ma chavisa ngopfu, ma xhaviwa ngopfu hi vanhu hikuva matlulela. Swilo leswi loko swi siyiwile hi munhu loyi a feke hi byinwana bya mavabyi lawa, swilo swa yena a swi tekiwi hi va rixaka ra yena, swi nga tekiwa hi va rixaka rinwana, hikuva vona byi nga ka byi nga va tluleri, a hi wa rixaka ra yena.

813 Vamakwavu ni vana va tata wa vona, ni vamakwavu va tata wa vona va nga teka swilo le'swi fanaka ni matlhari, swikomu, switirho swa tinxaka-nxaka ni swinwana. Le'swi nga le'swi tirhaka laha mutini a swi susiwi swi humesiwa laha mutini, swi fanele ku sala swi ri karhi swi tirha kona tani hi ku sunguleni. Swinwana loko swi ri kona swi nga ha nyikiwa maxaka ni vanghana va yena. Kambe loko a file hi mavabyi la'ma chavisaka swilo leswi swi nga nyikiwa ntsena va le tlhelo (hi ku chava ku tluleriwa hi mavabyi lawa).

814 Swilo le'swi nga swa nyimpi (matlhari hi swintsanga kumbe na yona miseve e ka la'va khomaka mavurha) swi sala ni mudyandzhaka; loko yena a ha ri ntsanana, swi nga ha khomiwa hi tata wa yena lo'ntsongo, yena a kondsa a kula, a ta swi teka a swi hlayisa hikuva i nhundzu ya yindlu le'yi fanelaka ku va kona hi masiku. Swinwana leswi a a swi tirhisa, tani hi tinguvu leti a nga ti ambala, kumbe swa ha ri swintswa kumbe swi hlakele swi famba ni nwini wa swona; kambe masiku lawa swa hlawuriwa, loko swa ha ri swinene swa hlayisiwa.

16 815 Handle ka kuochava ku tluleriwa hi vuvabyi le'byi nga dlaya mufi, ku chaviwa leswaku loko swilo leswi swi tshikiwa swi tama swa ha ri kona e xikarhi ka vona, va swi vona, swi va tsundzuxa mufi. Hikokwalaho mfanelo ya swona hi ku herisiwa, leswaku swi nga ha tami swi voniwa hikuva swi va lehisela nhlomulo, loko va

swi vona swi va tsundzuxa yena, masuka va hiwela ku rivala khombo ra vona.

816 Mbhandzeni nuna wa ka Khosa loko a lovile, swilo leswi a swi ri swa mairi wa yena swi fambile na yena nwini hikuva a a ri ni "rifuva", u lo kala a lova hi rona. Swi tsandza ni ku ya lahla a swi nononhwa hikuva vanhu a va chava ni ku tshinela e kusuhi. Vini va lo cela kwalaha ndlwini, laha a nga fela kona, va veka kona, va seletela, va pfala yindlu, ku va makumu, yi hlakarisa xisweswo e henhla ka yena. Mudyandzhaka wa yena u rhangerile tata wa yena ku lova; tindzisana ta yena a va ha ri vantsanana, masuku matlhari ya yena ni hikwaswo le'swo fana ni swihloka ni mabanga va swi ohavile va yindlu ya yena, swi celeriwile na swona.

817 Mangombhe, mukonwana wa ka Maswanganye, a a ri ni vuvabyi bya ngati-le-yikulu (nhlokonho). Munhu wa nhlokonho a nga tshamisi e mutini, u akeriwa e handle ka muti laha a tshamisaka a ri swakwe, a nga hlangani na vanhu. Mangombhe u tshunguriwile a ri kwale nxaxeni wa yena a kondza a hola. Kambe a byi mwi onhile vuvabyi, a a nga ha ri na nghohe, a chaviaa. Loko a file, swilo swa yena a swi tekiwanga hi munhu (swiambalo, matlhari, switirho swa tinxaka hikwato leswi a a swi tirhisa swi fambile na yena nwini). Maxaka ni vandyangu a va tekanga nohumu hikuva vuvabyi lebyi byi famba hi rixaka. Rifuwo a ku fikiwi e ka rona hikuva a nga swi khumbi, a nga tshami na swona, a nga pholongani na swona.

818 Madikiza u file hi vuvabyi bya rifuva. Mudyandzhaka wa yena ni vamakwavu a va tekanga nchumu xa swiambale swa yena; hambi swi ri switirho swa yena a va swi tekanga, swi fambile na yena nwini wa swona, hikwaswo ka swona. Masiku lawa ni la'va nga vanakulobye va munhu va khava, a va swi koti ku khumba swilo swa mufi loyi a feke hi vuvabyi byolebyo. Xinwana ni xinwana lexi a xi ri xa yena, lexi a a pholongana na xona a va pfumeri ku xi siya xi

vonaka e rivaleni, swi fanela ku helela makumu. Loko ri ri rifuwe ra yena va ri tirhisile hi laha swi fanelaka ha kona. Swona swi salele yena mudyandzhaka ni vamakwavu.

Xindzimanyana xa 14.

Mudyandzhaka a nga teki swifunengelo.

819 Tinguvu leti a ti ambariwa hi mufi ni mikumba leyi a a yi funengela, mudyandzhaka a nga swi khumbi, hi leswaku a nga swi teki, swilo sweswo swi fanela ku tekiwa hi vamakwavu, va nga vatata wa yena. Hi leswaku a swi suka hikwaswo ka swona laha mutini, ku nga sali nohumu. Masiku lawa swilo le'swa ha riki swinene swa hlayisiwa hikwaswo. Maxuka (mikumba) vana va ta sala va funengela. Swinwana swi nga ha sala swi xavisiwa swi pfuneta timhaka ta ndyangu.

820 Loko ku ri ni swinwana le'swa ha ri ku swintswaha, le'swi nga siki tirhisiwaka, swona swi fanela ku nyikiwa vasati va mufi ni vana va yena, (mikumba, maduku, ni hikwaswo le'swi ambariwaka, le'swi nga va ringanaka), makwavu wa mufi a nga ha pambula a sala a vona makwavu hi swona.

821 Vanwana swilo le'swintswaha, le'swi nga siki tirhisiwaka swi tekiwa hi yena mudyandzhaka hikuva i xuma lexi a xi ri xa yena nwini wa muti; leswi a loveke swi sala swi ri swa muti, masuku loyi timhaka hikwato ta muti ti saleke e makatleni ya yena hi yena loyi a nga nwini wa swona. Vavasati ni vana va langutile yena mudyandzhaka leswaku a va lulamisela hikwaswo swa ku hanya hi laha mukhalabye a a endla ha kona, kutani u ta teka swilo leswi a va phakela hi laha unwana ni unwana a pfumalaka ha kona. Hikwaswo le'swi nga xeleriwangiki, swi famba ni nwini wa swona, le'swi nga nyikiwaka va ka vona, va nga ha nyikiwa; kasi le'swi salaka, loko swi ri kona swi salele yena mudyandzhaka, i xuma xa muti.

18 cont.

822 Loko Hunisi a lova hikwaswo leswi a swi ri swa khale a swi siyiwanga u fambile na swona. Jazi ra yena ri nyikiwile mukonwana; nkumba lowu a wa ha ri wunene wu sele wu tirhisiwa hi yena mudyandzhaka.

Kindzimanyana xa 15.

Ku ava ka mavele.

823 Nsimu ya mukhalabye yi tirhiwa hi vanhu hikwavo la'va kotaka ku tirha, va laha mutini. Ku yi hlakula, ku yi tshovela ni ku hula mavele ya yona swi tirhiwa hi va ndyangu. Mavele ya kona i mavele ya muti. Loko vanhu va muti va ma kumile hikwavo mavele, ma va ringanile, mukhalabye wa ma xavisa lawa ya yena, a kuma mali yo languta timhaka ta muti. Loko ku ri ni ndlala, va muti va nga ri na swakudya, u teka kona a va phakela leswaku va pona ndlala. Hikokwalaho ioko a file mavele lawa, ma phakeriwa vavasati ni vana va vona kwalaha mutini. Na vona vamakwavu la'va humeke laha mutini hi ku tekiwa va museriwa unwana ni unwana hi laha swi ringanaka ha kona mavele la'ma nga kona e nguleni kumbe e nkundleni.

824 Ku lova ka Hunisi a ku hundzuluxanga nohumu laha tlhelo ra mavele. Hi leswaku a ku kalanga ku yiwa e maveleni leswaku ma aviwa; mindyangu ya vana a ya ha fumiwa kwala ka yena, mbita a yi ri yenwe kutani mavele hikwawo a ma swekiwa kwala mbiteni leyi, yi phamela muti hikwawo wa mindyangu mirharhu. Ku humile masaka mambirhi ya timanga, ti nyikiwa nwana wa vukati.

825 Mufi a nga fa a siya a byarile, mavele ma ha ri e masinwini. Mavele lawa ma nga ha dyiwa hi nnawu lowu a a endla wona yena nwini loko a ha hanya. Kambe mulanguteri wa wona u fanele ku vona leswaku a ma hangalasiwi, ma hlayisiwa swinene hikuva i mavele ya muti. Ma ta tshoveriwa hi nnawu wa masiku, ma cheriwa

e nguleni ya wona, ma ta avina hi mfanelo loko nkarhi wu fikole.

19

Xindzimanyana xa 16.

Yindlu ya byalwa i ya Madyandzhaka.

826 Yindlu ya byalwa ni swingolongondzwana swa yona i swa nwini wa muti. Timbita hikwato leti ku tirheriwaka ka tona byalwa, ku sungula hi le'tikulu le'ti nga humesiwiki hikokwalaho ka vukulu bya tona ku ya fika e ka le'ti tsongo le'ti nga ta ntirho wolowo wa byalwa, hikwaswo leswi i swa mukhalabye. Mindzheko, mihluto, majomela, ni tiggombho (mindyalo le'mikulu leyi ku dyeriwaka nyama e ka yona) yi nga yona le'yi khatelaka mindzheko loko ku nwiwa, ya ha ri yona nhundzu ya nwini wa muti, mukhalabye. Swile leswi hikwaswo ka swona swi sala swi tekiwa hi yena madyandzhaka loko mukhalabye a lovile.

Xindzimanyana xa 17.

Madyandzhaka u teka na yona Ndzimu.

827 Ndzimu hikwayo yi wela e henhla ka Madyandzhaka-nkulu. Masimu la'ma rimiwaka na wona mafusi, na hikwako laha tata wa yena a a ku ka yena, swi tiviwa ha kunene leswaku i ka yena, i swa nwana wakwe loyi a salaka e matshanweni ya yena. Loko a nga si rhurha a ya e ka wunwana muganga lo'wu fumiwaka hi yinwana endhuna, ndhuna ya yena a yi swi koti ku nwi tekela masimu ya tata wa yena. Hambi ma ri lawa a ma rimaka kumbe a nga ma rimiki, a nga ka a nga ma tekeriwi ma nyikiwa vanwana hikava yena nwini wa ha ri kona.

828 Misava a yi xaviwi, yo lweriwa, yi tekiwa hi ngati. Vanhu i vanhu va hosi hikwavo ka vona. Loko ku twakala "Nyandha- yeyo!" unwana ni unwana loyi a nga wanuna wa hloma, a tsutsumela e ntsindza. Loko ku twakala: "Ayihlomo, nghamandhla kwaMkhulu." unwana ni unwana loyi a nga wanuna wa hloma, (u teka matlhari

hikwawo ya yena) a kongoma e ntsindza. Mudyandzhaka hi yena loyi a hlopaka e matshanweni ya tata wa yena loyi a nga ha riki kona; hikokwalaho a nga tekeriwi nohumu xa swilo swa tata wa yena a nga si vula hi yexe leswaku wa suka, u ya kunwana. Wa ma fela masimu lawa, mfanelo ya yena a nga vangwi hi munhu.

20 829 Kasi loko a rhurha, a ya e ka hosi yinwana, u ta ya lwela hosi yoleyo loko ku tshuka ku humelela tinyimpi, hikokwalaho hosi leyi a rhurhelaka e ka yona, leyi a nga ta yi lwela loko tinyimpi ti va kona, hi yona le'yi fanelaka ku nwi nyika masimu; loko-ke a nyikiwa masimu hi hosi le'yinwana, loyi a nwi sukeleke u ni mdanelo ya ku teka masimu lawa ma nga sukeriwa a ma nyika vanwana la'va pfumalaka.

830 Swa ha fana ni loko munhu a ri e hansi ka ndhuna, a akile e mugangeni wa yona, loko a fa, vana va yena a va tekeriwi masimu ya vona, ma nyikiwa vanwana; ma tekiwa ntsena loko munhu a rhurha.

831 Loko munhu a nga tekeriwa masimu ya yena, ma nga masimu ya tata wa yena loyi a loveke, u ni matimba ya ku ya mangala e hosini; kutani vuhosi byi ta nwi tlherisela ndzhaka ya yena hikwayo, i swilo swa tata wa yena, u ta swi lwela loko swi laveka.

832 Loko ku hundza malembe mudyandzhaka a nga swi koti ku ma rima masimu lawa, ma etlela malembe hikwawo, kasi va kona la'va nga riki na masimu, vafiki e tikweni kumbe valava va nga va kona kambe va nga riki na masimu ku ringana, ndhuna yi nga vulavula ni nwini wa nsimu, a nga yena mudyandzhaka; loko va twanana, kunene nwini wa nsimu a nga yi koti, u ta yi ntshunxela ndhuna, hi leswaku yi vuyela e mavokweni ya hosi ya tiko, masuku ndhuna yi ta swi kota ku nyika loyi a nga ta va a pfumala nsimu.

Xindzimanyana xa 18.

Switshungulo ni matlhari.

833 Mukhalabye wa muti hi yena nwini wa timhamba ta laha mutini wa yena. Hi yena loyi a phahlaka loko swi laveka leswaku ku phahliwa. Timhamba ta kona ti tiviwa hi yena hikwato. Loko ku ri ni nohumu lo'wu hambukaka, va nga swi voni swinene swa ku hanya ni ku tsaka ka mindyangu laha mutini, va vutisa tihhlolo, tona ti ta vula le'swi tisaka ku karhateka loku, ni ku komba mhamba le'yi nga fanelaka ku endliwa ku herisa ku karhateke loku. Loko a phahla mhamba, u hlengeletela vana ni hikwavu va muti lahaya gandselweni Tlhari leri a ri ri ra kokwana wa vana, ku vulavuleriwa ri ri kona, ni swinwana ni swinwana swo kotisa sindza, xigidana xo furiwa hi vanhu, xintsanga xa va kokwana wa kokwana, swi nga swona switshungulo swa muti (ndyangu lewu) . hikwaswo leswi, vakulukumba va swi teka va swi fumbela mudyandzhaka, ni ku nwi laya milawu ya swona, hikuva swi tshame swi ri kona khale kwalaha ndyangwini lewu. Swinwana swa swona swilo leswi swi hlangana ni vukhongereri bya vanhu lava. Munhu wa vona loyi a vekiweke hi mhamba ya xinwana swa swona, loko a ri karhi a vabya, a ri mukhegula wa khale kumbe mukhalabye wa khale ngopfu, a vabyela ku fa, wa hlwela ku nyiketa moya; a nga bola a nga si nyiketa moya; ku ri leswaku yena khale a file, kambe a tama a ha tsekula (hefemula). Kasi loko va ri kona la'va tivaka mhamba loyi a nga vekiwa ha yona, va ya va ya yi lulamisa a famba xikanwe, ku ri ni ku xanisa vanhu. Swilo leswi swi fanela ku tshama (hlayisiwa e ndlwini-hulu) e ndlwini le'yikulu ya mudyandzhaka, laha ku tshamisaka (hlayisiwaka) matlhari ya yena.

834 Loko mudyandzhaka a ri loyi a va nga twanani ni rharha wa muni, tinhlolo siku rinwana ti ta nwi landzula; kwqlaho ku ta laveka laha swilo leswi swi fanelaka ku ya vekiwa kona, loyi a fanelaka ku swi hlayisa. Swilo leswi a hi ndzhaka ya munhu, i ndzhaka ya ndyangu, swilo leswi swo fanela ku hlayisiwa ku nga ri ku tirhisiwa.

835 Leswi swilo leswi swi nga riki swa munhu wunwe kambe swi nga swa ndyangu hikwawo, a swi fanelanga ku avanyisiwa hi le xikarhi; swi fanela ku ya tshamisa ndzhawu yinwe, loko swi hambanisiwa, swi va e mavokweni ya vanhu vambirhi, swi ta va swi tlurile milawu ya swona, vanhu va nga ka va nga lulami laha mutini, le'swi nga ta humelela kona a swi nga ha heli; ku ta va ni makhombe ya tinxaka. Hikwalaho swi hlahluveriwaka leswaku swi ya e ka munhu wunwe.

22 836 Loko Mueezi a rhurha laha a akile kona, a endla muti lo' wuntswha, wu vekiwile hi swikwembu swa mana wa yena nwa Mhelembe. Yena nwini a nga yanga e ka wona, hikuva wu te wu nga si hela hi loko a lova. A ku vanga ni wunwe mwana wa yena loyi a nga ya va hosi ya muti, hikuva leswi mudyandzhaka a nga rhangela rharha wa muni ku lova, loyi a a ri yena loyi a a fanerile, a nga loyi a nwi landzaka, a nga swi kotanga ku ta laha mutini hikuva tintsongwana a ti nwi rhangele. Loko a vuya lomu a a ri kona swi kumeka leswaku va kona laha ndzeni ka muti hikwavo la'va taka e ndzhaku ka yena, kutani swi nwi yilela ku enghena. Swilo leswi swa TIMHAMBWA ta ndyangu swa ha ri e ndlwini ya mukhegula nsati wa yena loyi a ha saleke.

837 Leswi Nwa Mhelembe a a ri yena loyi a nga vekiwa hi Sindza ra timhamba ta ka vona loko ku simekiwa gandzelo ra muti lo'wuntswha, loko a lova swi karhatile ngopfu, hikuva matsharweni ya leswaku moya wu hatla ku tsemeka, u lo tama a tsakula, kasi yena u file khale; loko ku tsundzukiwa swa le gandzelweni ana yena a sungurile ku onhaka. Xikanwe loko ku yiwa lahaya Sindzeni, a nga ha yanga mahlweni ku tsakula; ko va kona nakumu ya yena.

Xindzimanyana xa 19.

Vun'anga.

838 Vun'anga byi kumiwa hi tindlela timbirhi, ku ni vun'anga byo tsema ni vun'anga byo nyikiwa kwa laha mutini (vun'anga bya ndzhaka).

839 Loko munhu a tsema vunanga u fanele ku famba ni n'anga leyi a tsemaka evun'anga e ka yona, yi nwi komba mirhi a ri karhi a yi cela. Kunwana ni kunwana laha ku lavekaka murhi wo karhi, yi nwi rhuma ku ya wu cela, a ri karhi a nwi komba matirhele ya wona. Loko a ta va a swi kitile swintsanana, yi ta nwi nyika vavabyi a va tshungula. Loko ewi khorwisa yi ta nwi dyisa. Hi leswaku ku ta tlhaviwa xifuwo ku kotisa nyimpfu a dyisiwa hi mirhi leswaku a ta kala a nga rivali, a pfuleka xifuva, a tsundzuka ni ku tiva ku ya e mahlweni. Ku cela timitsu, ku kha tinjhunjhu, ku pfluxa mirhi, ku hlenganisa mirhi le'mikulu.

23

840 Vun'anga byi tsemiwa hi HOMU. Munhu u ba thokazi ra homu ku tsema vun'anga. Loko a byi lava a nga ri na xo tsema ha xona a nga byi tirhela hi kona ku famba ni n'anga, a ku loko a swi kotile a tama a ha famba na yona a yi tirhela ku fikela loko yi nwi nyika.

841 Vun'anga bya ndzhaka a byi na leyi a velekeriwaka byona. Mudyandzhaka a nga byi pfumala, kumbe a nga byi kuma hi laha swi nga ha humelelaka ha kona. Loko mukhalabye a nwi rhuma ku ya cela murhi wo karhi, a ya wu cela; loko mukhalabye a nwi rhuma ku ya lava swinwana swa yona mirhi leyi, a ya swi lava hi mbilu le'yi baseke, a kombisa mukhalabye leswaku wa wu lava ntirho lowu, mukhalabye a nga nwi nyika wona. Kambe loko o na nwi rhuma a nga swi hlaysi ngopfu, na swona a nga swi ohivirikeli, byi nga nwi hundza byi ya ka wunwana, Loyi a nge loko a rhumiwa a tsakisa ni ku kombisa nkulukumba leswaku u ni ku yingisa, hi yena loyi a byi

nyikiwaka, hambi a ri wa xinuna hi swona, kasi na yena wa xisati a nga ha byi nyikiwa, (hi leswaku a nga ha byi teka hi ndlela yoleyo)

842 Ximati wa ka Khumalo a a ri ni vana va xinuna va mune. Hosi ya vona loyi a nga yena mudyandzhaka a nga byi kumanga vun'anga bya tata wa yena hikuva a va nga twanani swinene ni mukhalabye. Ni le ka vona la'va tintlhandlu ta yena a nga kona loyi a nga swi kota ku byi kuma; kasi byi kumiwile hi ntukulu, nwana wa mudyandzhaka, hikuva yena loko a nwi rhuma a a swi endla hi mbilu yo basa, yo tsaka. Hi byona vun'anga le'byi nwi pfunaka namuntlha.

843 Nwa-Muchwechwe u bile homu ya thokazi ku tsema mbhulo e ka Makhusu. Mukhusu a famba a nwi komba minsinya ya mirhi le'yi tshungulaka vuvabyi lebyi a nga lava ku byi tshungula. A nwi komba hikwaswo, ni maendlela ya kona.

24 844 Ku ni VUN'ANGA byinwana lebyi munhu a nyikiwaka hi swikwembu swa ka vona. Munhu a nga ku a nga anakanyanga nohumu hi vun'anga lebyi o tshuka a lorha mirhi, a ri karhi a yi cela, ni ku yi tiva leswi yi tirhisiwaka xiswona. Nkarhi wunwana munhu a hunisa, kambe unwana wa vakokwana wa yena la'va feke khale a sindzisa masiku la'yo tala munhu a kondza a swi vona leswaku a hi ku lorha, kambe u nyikiwa MBHULO hi vakhale. Kwalaho ke u ta ya endla hi laha a swi kombisiwaka ha kona; U ta famba a yi cela mirhi leyi, loko ku ri ni mavabyi a sungula ku nwi tshungula. Loko a hanyile mavabyi loyi u ta vula loyi a nga yena a nga nwi tshungula, kutani u ta sungula ku tiviwa hi vanhu hikwavo leswaku i N'ANGA, vanhu va ta nwi vitana laha va nga ni mavabyi, na yena u ta huma a famba a tshungula. Yena u tsemeriwile vun'anga lebyi hi swikwembu swa ka vona, kumbe hi kokwana wa yena loyi a feke khale, kutani loko a ri karhi a tirhisa hikwaswo hi laha a kombiwaka ha kona, swi ta ya swi ri karhi swi kula swi ya e mahlweni siku rinwana ni rinwana.

Loko ku ri ni xinwana le'xi fanelaka ku endliwa va nwi tela ni vusiku hi ku lorha a ta ta kambiwa nohumu wolowo. Yena a nga pfumali ku dyondzisiwa hikuva la'va nwi dyondzisaka va nwi dyondzisa yena a etlele, e vurhongweni. MBHULO lowu wa yena wu ni matimba ngopfu ku tlula ya vanhu la'va tsemaka ka unwana munhu.

845 Khanyakude wa ka Nkhwaxu a a ri wansati wa nhlanguwana loko vakokwana va yena va ta ka yena va ta nwi tsemela vun'anga bya vona. Loko a ringeta ku ka a nga swi khathali ngopfu va nwi tela masiku hikwawo va ta ta nwi komba mirhi leyi, ni ku nwi byela leswaku u fanela ku yi tirhisa. Kunene Khanyakude a pfuka a ya cela mirhi leyi a yi kombiwaka ni vusiku e milorhweni ya yena, ku nga si hundza masiku yo tala Khanyakude a a tiviwa a ri n'anga le'yikulu ngopfu. A famba ni matiko a ri karhi a tshungula, a endla mali yo tala swinene. A a famba mikarhi yo leha ngopfu ku tlula lembe ni ku tlula, a ri karhi a tirha, a pfuna ndyangu wa yena ni ku kurisa vana va yena lava a a ri na vona e ka nuna wa yena.

25 846 Khanyakude loko a ri karhi a dyondzisiwa vun'anga lebyi a a ri karhi a dyondzisiwa na tona tinhlolo. A a hlahluva a khorhwise vanhu swinene hi ku hlahluva ka yena; sweswo a swi nwi pfuna ku vitanisa vanhu hi swona, hikuva loko vanhu va ri karhi va byeriwa leswi swi va hlamarisaka kumbe le'swi va chavisaka hi laha tintlhari ti humelelaka kona. Loko va ya sungula ku nwi vona swinene, vanwana va ta sola vanwana va ta nkhensa ni ku dzunisa. Khanyakude ya ha ri n'anga le'yikulu ni namuntlha, wa ha famba a tshungula.

847 N'anga loko munhu a tsemile vun'anga e ka yona, masuku yi lova, swa nyama kunene le'swa tinhunguvana ta yena, kambe yinwana n'anga yi nga yi pfuxa mirhi leyi; hi leswaku a nga yi khumulula (a nga yi susa vukhuma bya yona) hi ku yi xuva, a yi endla

leswaku yi nga lwi ni ya yena.

848 Matirhele ya tin'anga ma hambene ngopfu. Murhi lowu unwana a wu tivaka wu tirha vuvabyi byo karhi, unwana u wu tiva wu tshungula swinwana. (a) Vanwana loko va twananisa mirhi ya vona, va ya e nambyeni laha mati ma khulukaka hi matimba, a chela murhi wa nhunguvana ya yena e vokweni a chela ya loyi unwana a yi pfanganisa a chela e matini yi khuluka. Yi ta va yi hlangene, yi tshika ku lwa. (b) Vanwana va vungá-vunga byanyini bya le Mahandzeni laha tindlela ti hlanganaka kona, va ya na byona e mutini, e xikarhi ka muti, va teka mirhi ya nhunguvana leyi ni leyi va ti hlanganisa, va chela e byanyini, va lumeka swi tswaha swinwe; yi ta va yi hlangene. Yi ta tirha swinwe, yi nga lwi.

849 Kutani loko yi hlangene, swi fana ni loko wu ri murhi wunwe. N'anga le'yi hanyaka yi nga ha swi kota ku hundzula tinhunguvana hikwato ti pfuka, vukhuma byi hela. Mhaka le'yikulu hi leswaku ku tirhiwa ntsena nhunguvana le'yikulu, mirhi le' yi tshungulaka yi fumiwa hi yona.

26 850 Nhunguvana le'yi nga yona yi khomeke vun'anga hikwabyo bya munhu, yi endliwa hi mirhi ya tinxaka-nxaka le'yi hlanganisiweke. Tinjhunjhu ta mirhi le'mikulu tani hi tinjhunjhu ta xitsalala, ni ta ximawu; na yona mirhi ya mitwa ya enghena, na minwala ni meno ya swivandza, swa enh enisiwa; tinyoka ni tinghala ni tiyinghwe swa enghena. Ni tinyanyana le'ti nga tiviviki ti kumiwaka hi tona tin'anga swi enghenisiwa kona. Loko nhunguvana yi tekile swo tala ku tlula swa vanwana yi ta va ni matimba ku ti tlula.

851 Nhunguvana leyi hi yona nhleko ya munhu. Loko n'anga yi nga tiyanga hi tlhele rero, a ya nga tirhi nkarhi, yi ta fa hi ku hatlisa hikuva tin'anga ta ringana, ti ringeta ku herisana. Mirhi leyi loko yi hlanganisiwile hikwayo ku enghenisiwa e ka yona

K24/11

murhi lo'wu yi hanyisaka le'wu va nge loko va vulavulela ha wona swi endlekaka leswi munhu a swi vulaka henhla ka wunwana munhu. Vito ra wona va ri **IMURHUMELELA**.

852 Mirhi leyi loko yi hlanganisiwa hi ndlela leyi, yi' pfuxiwa vuntswha leswaku yi hanya lembe rinwana nakambe, hikuva lowu i ntirho wa malembe hikwawo, swi vitaniwa ku **HUNDZULA**. Hi leswaku yi hundzuriwile ku tlula hi laha a yi ri ha kona lembe le'ri hundzeke; ku enghenisiwile minwana le'mintswaha, leswaku matimba ya wona ma tlula ya lembe le'ri nga hundza.

853 Kwala ku hundzuleni ka **NHUNGUVA** tin'anga a ti fani, ti hambene swinene, hi kona kwalaha ti tlulanaka kona. Mirhi le'mikulu leyi va hlanganisaka na yona a hi hikwavo la'va swi kotaka ku yi kuma, kumbe ku yi tiva.

854 **NHUNGUVA** leyi yi ri ku hanyisa yi ri ni ku dlaya ya ha ri yona. Ya swi kota ku dlaya nwini wa yona, na swona ya swi kota ku nwi hanyisa. (a) Loko n'anga yi nga rhumela murhi wa yona, yi lava ku dlaya n'anga yinwana kumbe munhu unwana loyi yi nwi vengaka, swi nga endleka leswaku kunene yi nwi dlaya loko yi kuma munhu yoloye a ri ntsanana, hi leswaku murhi lowu wu ya va wukulu e ka lowu wu nga tirha munhu luya kumbe n'anga liya. Loko a lo rhumela yi ri nyoka, yi ta ya nwi luma; loko a lo rhumela yi ri ndlati, tilo ri ta ya nwi ba munhu loyi ri rhumeriweke ku ya nwi dlaya. (b) Kambe loko a rhumele yi ri nyoka, yi ya kuma leswaku laha yi rhumeriweke kona ku tiyile, hi leswaku mirhi le'mikulu yi rhangile, va ta ya yi vona nyoka leyi va dlaya. Loko va yi dlaya hi leswaku yi ta va yi hluriwile, yi ta tlhelela laha yi humaka kona, yi ya luma nwini wa yona. Yi nga ya nwi dlaya loko va swi rhandza, kumbe yi ya nwi twisa ku vava ntsena. Loko va rhumerile ri ri tilo (ndlati) ri ta ya nwi dlaya yoloyi ri rhumeriweke leswaku ri ya nwi dlaya; kambe loko ri ya kuma nakambe mirhi

le'mikulu yi rhangile, ri ta tlhela ri vuya ri ta ta dlaya nwini wa rona loyi a nga ri rhuma. Hi leswaku xinwana ni xinwana le'xi rhumeriwaka leswaku xi ya onha, loko xi ya kuma mirhi le'mikulu yi rhangile, hi leswaku xi ya tsandzeka ku endla leswi a xi rhumiwile ku ya swi endla, xi tlhela hi le ndzhaku xi ya dlaya nwini wa xona (loyi a xi rhumeke).

855 NHUNGUUVANA leyi yi nga va ya kinghotsana kumbe dzovo ra nenge wa huku kumbe ra swinwana swivandzana kumbe swihadyana le'switsongo. Kinghotsana xa boxiwa, xi swekiwa, xi hariwa, ndzhaku xi shela wona murhi lo'wukulu, xi p'fariwa hi rinhi ra xitsalala. Loko ri ri dzovo ra swihadyana kumbe swivandzana, ku yevula ka swona vo kwamula, vo na heta ku tlhuvutsa vo boha hala hansi, va chela murhi, masuku va boha hala henhla. Tinwana tin'anga ti tirhisa rimhondzo, (xihari xinwana ni xinwana lexi munhu a xi lavaka) nohumu hi ku va na rona rimhondzo.

28

856 Mirhi leyi yi tshama e ndlwini le'yikulu, yindlu ya yena nwini wa muti, N'ANGA. Nsati lo'nkulu (mukhegula) wa yena, loyi a nga ha khomiki swihlangi, wa khoma swilo leswi, na swona u tirhiwile hi mirhi leyi, na vona va ndyangu wa yena va tirhiwile leswaku va nga tshuki va karhatiwa hi le'swi nga humaka lomu vanhwini. Vavasati la'va tsongo (tinhlengwana) a va khumbi tinhunguvana ta mukhalabye, ta onha.

857 A hi hikwato tin'anga le'ti nga na yona mirhi leyi hikwayo, vanwana va yi pfumala, vanwana va yi chava minwana ya yona hi ku tiva ku karhata ka yona. Minwana a yi engheni e mutini, yi tshamisa e nhoveni, laha yi ngo tibya hi yena nwini, n'anga. Mirhi le'yo tana ya onha, ya lamata (lamarisa) ya dlaya. Loko xi yi tsemiwile hi ngati, yi hundzuriwa hi ngati (ya munhu kumbe ya swinwana le'swi hanyaka) hi laha swi nga ta va swi lulamisiwile ha kona sikunene. Ngati leyi yi timela vukari bya yona mirhi leyi.

858 Leswi vatsonga (Maohangana) va nga huma ka Zulu loko hosi Chaka a karhata matiko e mikarhini ya yena, mikhuva ya vona ya NTUMBULUKO ya ha ri yinwe, yi hambana-hambana ntsena hi leswaku i khale va avene, swinwana vatsonga va swi tshikile, swinwana va swi hlayisile ni ku swi engetela, kumbe hi ku swi lomba e ka vanhu lava va nga kumeka va ri kusuhi na vona loko va ri karhi va tsendzeleka ni matiko. Hosi Chaka wa S'enzangakhona loko a tsema MBHULO wakwe wa ntwale (xidume) u tseme hi ngati ya nsati wa yena loyi a a nwi rhandza ngopfu.

859 Mirhi le'yi fanaka ni xidzombana kumbe xidzombomulana ni rihlamalala yi tshama e nhoveni, a yi ti ekaya. Emhakweni ya murhi laha yi vekiweke kona a ku na munhu loyi a nga tshinelaka loko a nga tirhiwanga ha wona murhi wolowo. Wa khoma, wu khoma hi ku hatlisa.

29

860 (1) Loko rihlamalala ri hondliwile hi murhi wa kona, ri ya vekiwa e nsinwini, loko munhu a ku u ya e ku yiveni, a nga ka a nga ha humi, nwini wa nsimu u ta ya nwi kuma a ri kona, nyoka le'yikulu yi nwi sivelele, ku nga ri na laha a nga humaka ha kona e nsinwini. A nga ntshunxiwa ntsena hi nwini wa nsimu. (2) Loko wu tirhiwile leswaku munhu a fa mahlo loko a yivile, na swona wa swi endla. Muyivi, ndzhaku ka loko a yivile, loko wu nwi sungula wu ta hlomula mahlo, ma suka e matshanweni ya wona; loko a hatlisa ku tivula, va vitana munhu loyi wa n'anga, a nga ha nwi lunghisa a hanya; kasi loko a nga hlwela ku tivula, loko ma hlemukile a swi nga ha pfuni nchumu, na yona n'anga yi nga ka yi nga ha swi koti. (3) Loko xidzombana xi fanele ku khoma ritiho na swona swa ha endleka leswaku loko munhu a tivisile hi nkarhi a endliwa hi murhi wo hlomula, va swi kota ku hlomula, a tlhela a lulama, kasi loko a hlwerile, hambi a hanya, a nga sala a ha lamele.

861 Mirhi leyi yi tirhisiwa hi vanhu hikwavo la'va yi pfumalaka. Murimi wa mavele ni swinwana ni swinwana le'swi rimiwaka a nga ha lungisa nsimu ya yena leswaku ku nga engheni Khamba; Ndzhimba (murhiyi wa mitlhamu) a nga ha voningela ha wona mitlhamu ya yena leswaku loko a phasile ku nga vi ni la'va nga kululaka loko yena nwini a nga si fika. Loko ntlhamu wu voningeriwile, loko muyivi a kulula, wu ta va wu nwi khomile; a nga ka a nga tshunguriwi hi unwana munhu handle ka nwini wa ntlhamu.

862 N'anga a hi munhu loyi a kotaka ku tshungula mavabyi hikwawo ntsena, tinwana tin'anga ti nga tiva vuvabyi byinwe ntsena, kasi tinwana ti nga tiva mavabyi yo tala. Ni tinwana kambe ti nga tiva mavabyi ma nga ri mangani, kambe ku ri ni byinwana lebyi a byi tivaka ngopfu ku tlula manwana. Munhu a nga va n'anga ya mavabyi ya swihlangi, rihuhu (ku hapa), ndzhundzhwana, nhlokonho (ngati le'yikulu), ku simekela mbeleko, ku pfluxa vavanuna va tingonwa, ni swinwana ni swinwana hi xinwe-xinwe, kumbe ku tiva mitirho leyi hikwayo munhu a ri wunwe.

30 863 1. Mukhusu a a tiviwa hi ku tshungula vuvabyi bya nhlokonho (ngati le'yikulu). Hi leswaku vuvabyi lebyi a a byi tiva ku tlula manwana mavabyi. 2. Nhlolongolwana a a tiva ngopfu mavabyi ya swihlangi. Wona a a nga ma vek; hikokwalaho a ko phophana vavasati loko ri xile. 3. Magwaza a a tiva minche swinene; na byona i vuvabyi bya la'va tsongo. 4. Ximati Khumalo na yena a a tiva murhi wa mahlanganiso swinene. Loko munhu a tshovekile, a a hatlisa ku nwi tshungula. Na yena a va tsutsumela ka yena hikwavo la'va tshovekaka. 5. Kitsunge yena a a hlanganisile mavabyi ya tinxaka-nxaka, ya swihlangi ni ya la'vakulu, na rona rihulu, a a swi kota ku swi alapha (tshungula).

864 Mhaka le'yi hlamarisaka ngopfu laha xikarhi ka mirhi leyi, hi leswaku murhi lowu n'anga yinwana yi tirhaka vuvabyi byinwana

ha wona, yinwana n'anga yi tirha byinwana ha wona. Murhi lowu Mukhusu a a tshungula nhlokonho ha wona, hi tindlela ta yena, Xitsunge a a tshungula mavabyi ya vana ni la'vakulu loko va karhatiwa hi le NDZENI. Mhaka leyi hi leyi ndzi nga yi tirha mina, hikuva tin'anga leti ndzi tirhile na tona swineme.

865 Mukhusu loko a tshungula nhlokonho u oela mirhi a wu sila, a nyika mavabyi leswaku a wu dya masakunyana. Hambi vuvabyi bya kona byi nga si tikomba swinene, loko a nyika wo tola, byi ta tikomba. Kambe loko byi tikombile a nga ha nyiki wo tola, u nyika wunwana wo xarha timbanga. Lowu wo xarha wa siriwa wu hundzuriwa hlungu, wu toriwa hi mafurha (hlungu ri pfanganisiwa ni mafurha ku xarhiwa timbanga ha wona).

866 Murhi lo'wu dyiwaka, hi ku cheriwa e swakudiyeni swinwana ni swinwana leswi mavabyi a swi dyaka wu hlantswa ngati ya mmiri, ni ku yi tengisa, ni ku kulula vuvabyi e nyameni byi humela handle laha byi nga ta xarhiwa hi lo'wo tota. Loko mavabyi a dyile le'swi ringanaka, swi ta vonaka hi loko a dyile ku nga ta ka ku nga ha humi (vonaki) nechumu e mmirini. Loko byi nga ha humeleli hi leswaku e ndzeni, byi horile. Loko byi horile e ndzeni, e handle a bya ha hlweri ku hetiseka. Munhu u ta hetisela hi ku tola tsumana, rona ri hetisa ku nwi hlantswa. Ku va loko a herile.

31

NDZIMANA YA 33.

Mudyandzhaka wa yindlu le'yitsongo.

Xindzimanyana xa 1.

Mativula kumbe mativula-ku-sala, nwana wa xinuna
e ka yindlu yinwana ni yinwana, hi yena Mudyandzhaka.

867 Munhu loyi a tekeke tshengwe, a va a kuma vana e ndlwini yinwana ni yinwana, va ri vana va xinuna, mativula kumbe mativula-ku-sala hi yena mudyandzhaka wa yindlu ya mana wa yena; kasi e henhla ka vona hikwavo ku va na yena mudyandzhaka lo'nkulu,

a nga yena mativula kumbe mativula-ku-sala wa yindlu-nkulu, loyi a salaka e matshanweni ya rharha wakwe loko a file. Yena i nwini wa muti ni nhundzu ya wona hikwayo.

868 Vudyandzhaka bya tiyindlu le'titsongo bya fana ni bya loko wanuna a lo teka nsati wurwe. Nwana wa xinuna wo rhangha hi yena a nga mudyandzhaka; kambe a nga tshuki a ri loyi wo ta na yena a ri wa vanwana vavamuna (nwana wa xirhundzu).

869 Swa humelela leswaku mudyandzhaka a fa a nga si lovola kumbe ku hlomisa wansati kambe a nwi vutile. Loko timhaka ti yimile hi ndlela leyi, loko a ri ni ndzisana, na xona xuma xi ri kona lexi a xi lunghiseriwile yena mufi leswaku a teka ha xona, xi nga huma xi ya lovola, a hloma, ndzisana a enghena e ndlwini leyi, a pfluxa vito ra makwavu. Nwana wa mufana wo rhangha u ta va yena mudyandzhaka. Na swona loko va ku leswi a nga love a nga si teka xuma xi to nyikiwa ndzisana a titekela nhwanyana loyi, a va nsati wa yena, vudyandzhaka byi ta va byi tlulele e ka ndzisana, vana va yena hi vona va nga ta va langutiwa; hosi ya vona hi yena mudyandzhaka. Na swona loko xuma xi nga humesiwa hi mudyandzhaka wa yindlu-nkulu, xi ri xuma xa muti, a xi humesela ku lovota makwavu wa yindlu le'yitsongo, a nga ha enghena e ndlwini leyi yena leswaku a pfluxela makwavu loyi evito. Xuma xexo a hi xo lomba, a xi na ku ttherisiwa hikuva i xuma xa muti, u lo lava ku lovota makwavu hi xona; kasi loko xi nga tekiwa xi ri xa yindlu-nkulu, xi ta fanela ku ttherisiwa, hikuva tiyindlu a ti dyelani.

870 Mudyandzhaka loko a fa a siya nwana, nwana loyi hi yena a a nga ta va mudyandzhaka loko a ri wandzisanyana, kasi loko a ri wanhwanyana, ndzhaka yi ta fanela ku risiwa hi unwana wa vakulukumba kumbe yena mudyandzhaka wa yindlu-nkulu ku kondza ku velekiwa mufana hi nsati loyi ni loyi a nga ta va a gangile yena leswaku va sala va hlayisana.

871 Yindlu le'yitsongo leyi loko yi nga ri na mufana loyi a nga wa msati-nkulu, kambe ku ri ni mufana mwana wa nhlantswa hi yena a dyaka ndzhaka. Tindlu ta tinhlantswa loko ti hlayile, ku hlawuriwa loyi a nga yena loyi swi nga nwi kongoma.

872 Nhundzu a yi tali ku va kona e ka yindlu le'yitsongo, nhundzu le'yi nga endlaka ndzhaka, hikuva mukhalabye loko a nyika nhundzu e ka yindlu, hi leswaku u vona mufana kumbe vana va ri kona, loko va nga ri kona a nga nyiki nchumu, wo swi tshikisa xisweswo; kwalaho ndzhaka yi tala ku pfumaleka e ka yindlu le'yitsongo le'yi nga riki na nwana. Na swona loko a nga yi nyika xuma yindlu leyi, wa swi tiva leswaku loko ku nga humeleli nwana kona, xuma hikwaxo xa yona, siku a faka xi ta sala xi ri xa loyi wa mudyandzhaka-nkulu. Hikokwalaho yindlu le'yo tano yi tala ku ka yi nga kumi nchumu, yi dya yena mwini wa muti.

873 Swa humelela leswaku yindlu le'yitsongo yi va ni vana va xisati ntsena, ku va hava vana va xinuna, kwalaho ndzhaka ya kona yi ta tekiwa hi yena mudyandzhaka-nkulu.

874 Na swona loko mwana lo'nkulu, wa mativula ya loyi wansati a lo ta na yena laha vukatini, a ri mwana wa xirhundzu, a nga ka a nga dyi ndzhaka ya yindlu ya mana wa yena, yi ta dyiwa hi ndzisana ya yena, a nga nwana lo'nkulu loyi a fikaka a velekiwa kwala mutini. Swa ha fana ni loko mudyandzhaka a hlambiwile, loyi a tlhandlamaka yena hi yena loyi a nga ta va mudyandzhaka.

875 Yindlu ya wa hi ku love ka wansati na swona a nga ri na vana, kwalaho ndzhaka ya yindlu leyi yi ta dyiwa hi loyi a nga ta yi pfuxa. Nuna loyi a nga nyikiwa nhlantswa hi vakonwana, ku ya pfula yindlu le'yi nga wa; kwalaho vana la'va nga ta humelela hi nsati loyi hi vona va nga ta dya ndzhaka (hosi ya vona wa xinuna).

Xindzimaryana xa 2.

Ndzhawu ya mudyandzhaka wa yindlu le'yitsongo.

876 Xikanwe loko ndzhaka yi lulamisiwile, a vekiwile mudyandzhaka lo'nkulu, a tekile xitshamu xa rharha wakwe, na yena hosi ya yindlu le'yitsongo u ngenile ku va hosi, mufumi wa yindlu ya mana wa yena. Loko a fanela ku aka a ya mahlweni hi leswi muti wu yaka e mahlweni ku kula, a nga swi endla; na swona loko va ri vambirhi kumbe ku tlula, va nga ha rhandza ku huma ya vona miti, kambe sweswo swi nga hangalasa ni ku tlhantlha muti; hikokwalaho swi nga ka swi nga pfumeleriwi hi mudyandzhaka lo'nkulu. Loko mudyandzhaka o na kaneta ka loyi a rhandzaka ku wa yena muti, yena a ala, mudyandzhaka a nga yisa mhaka e ka vakulukumba (vatata wa yena) va vona mhaka ya kona. Loko ku ri ni ku pfumala ku twanana, swi nga ha lulamisiwa va tshama hi ku rhula. Nkarhi wunwana swi nga tsandza ku swi lulamisa, kunene a huma, kumbe va huma ya vona miti. Loko swi endlwa hi ntamu, swi nga ha wu onha muti wa mukhalabye.

877 Hambi hosi ya yindlu le'yitsongo a humile, na yena a ri mufumi wa yindlu ya mana wa yena, loko va ri swinwe laha mutini, timhaka hikwato le'ti khumbaka muti wa sumeriwa, va vonisana hi l laha ti nga fambisiwaka ha kona. Loko mudyandzhaka-nkulu a nga nwi sumeli, kumbe a nga va sumeli, u ta va a hoxa, na vona va nga ha swi kota ku komba vatata wa vona timhaka to tano, ni ku va komba leswaku wa va hlongola hi maendlela ya yena; vona va ta vulavula na yena, ni ku nwi komba leswaku leswi a swi endlaka i ku tlhantlha muti. Loko va twanana swi ta va swi herisile ku hambana, va ta hanyisana.

34 878 Masiku lawa loko mukhalabye a levile a swa ha andzi ku tama va ha sala va ri swinwe vana va munhu e mutini wa tata wa vona, na swona va tala ku sungula ku hangalaka tata wa vona a ha hanya; loko a file kona a swa ha vulavuriwi, va hangalaka xikanwe.

879 Muhlarihi loko a lova vana va yena vambirhi la'vatsongo a va ha ri na yena laha mutini, kasi loyi wa mudyandzhaka yena u sukile a ya sungula wa yena muti tata wa yena a ha hanya. Xikanwe loko a file muti hikwawo wu hangalaka unwana ni unwana a ya aka wa yena muti.

Xindzimanyana xa 3.

Ndzhaka ya yindlu le'yitsongo.

880 Ku ni nhundzu leyi nuna wa tshengwe a yi nyikaka e ka yindlu yinwana ni yinwana, nhundzu leyi i ya Yindlu, a hi ya munhu. Wansati wa yindlu leyi, nhundzu leyi a nga yi ntongi, a hi ya yena, i ya yindlu ya yena. Yuma le'xi nga xa yena xi le tlhelo. Xuma lexi xi tekiwa hi nwana lo'nkulu wa yindlu leyo, ntsena loko mukhalabye a file, hikuva u ta va a sele e matshanweni ya tata wa yena; na yena nsati wa yindlu leyi, loko a fa, xuma le'xi hangalasiwaka hi le'xi nga xa nhloko ya yena ntsena; xa yindlu xa sala, xi rindza yindlu.

881 Xuma xa yindlu lexi, hi xona lexi ku nga ta ku loko ku file nwini wa muti, xi nga ta fumiwa hi mudyandzhaka wa yindlu le'yitsongo siku a tekaka mfumo wa yindlu ya mana wa yena, ni mudyandzhaka-inkulu a nyikiwaka xitshamo xa rhattha wa vona. Na yena a hi xa yena, i xa yindlu, xi ta pfuna ku langutisa yindlu.

882 Ku ni xuma lexi wansati a xi nyikiwaka hi nuna wa yena kumbe hi vanhu vanwana. Leswi wansati a tirhelaka ka swona ni leswi a tirhaka ha swona, tani hi tinhlelo, swintewana, switshatshana, misi, swirhundzu, matshuri, timbita hi tinxaka ta tona, mikombe, tingula ni switendza ni swinwana ni swinwana, i swa yena, a nga swi tekeriwi, hambu ku ri loko nuna a file, yena wa ha ri kona, u tirhela ka swona, u tirha ha swona.

883 Nhundzu leyi hi leyi yi phakiwaka ntsena hi ku fa ka loyi

wansati. Nkarhi wona a wu na ku hlayiwa, hambu ku ri loko nsati loyi a fa a siya muna a ha hanya, kumbe loko ku rhangile wanuna a fa, mhaka hi leswaku swi hangalasiwa ntsena loko nsati loyi a file. Swi ta fambisisiwa xileswi ndzhaka ya wansati yi famvisisiwaka xiswona.

884 Mudyandzhaka wa yindlu le'yitsongo loko a enghena e mfunwini wa yindlu ya mana wa yena u kuma xuma lexi tata wa yena a nga xi nyika yindlu ya mhani wa yena, u amukela nakambe leswi a nga swi nyikiwaka hi hosi ya yena; vanwana va swi kota ku nyika, kasi kambe ku ni la'va nga swi kotiki ku nyika. Swilo leswi a nga swi tirhisa hi laha a rhandzaka ha kona; a nga ha teka vavasati ha swona loko swi ri kona, kambe u fanele ku tiva mhaka yinwe leyi: Hi leswaku hi yena tata wa yindlu, tata wa muti, hikuva tindzisana ta yena na tona ti nwi langutisa a ri yena tata wa vona, xuma xa yindlu xi fanele ku tshama xi ri kona.

885 Xuma le'xi lovolaka vamakwavu a xi hlayiwi yi ri ndzhaka. Xuma xa yindlu yinwana ni yinwana xi dyiwa hi yona yindlu yoleyo. "Tindlu a ti dyelani". Loko mudyandzhaka-nkulu a humesile xuma le'xi nga xa muti a lovota mudyandzhaka wa yindlu le'yitsongo, a nga swi kota ku teka xuma xa wunwe nhwanyana e ka yindlu yoleyo a teka nsati ha xona. Loko a nga endlanga swona, a nga swi lovetanga ndzisana, a nga swi koti ku teka xuma xa yindlu yinwana a endla swa yena kasi nwini u kona.

886 Hambu leswi mudyandzhaka lo'nkulu a nga hundzuka tata wakwe hi ku lova ka mukhalabye, a nga fumi mitsengo ya yindlu yinwana; hi leswaku na yena mukhalabye a a nga yi fumi. Mukhalabye u bohiwa hi nnawu ku lovota nwana wa yena. Sweswo i nandzu. Loko a nga nwi lovetanga, masuku nwana loyi a ya onha nsati wa unwana munhu, nandzu wu ta vuya e mutini, ku ta riha tata wa yena; kasi loko a nwi tekisile wansati, loko a vanga milandzu, wo tivangela yena, yena nwini, u ta riha hi yexe.

36 cont.

887 Tata wa vana loko a nga va ni vafana varharhu ni mune wa vanhwanyana, a nga ha teka xuma xa loyi wo rhang a teka ha xona ewansati. Kwalaho a swi na nandzu hikuva ku ta sala mitsengo mirharhu le'yi ringanaka vafana varharhu. Vafana loko va ri vambirhi ni vanhwanyana va ri vambirhi, tatana a nga swi koti ku teka xuma xa unwana nhwanyana hikuva makwavu u ta pfumala. Handle ka sweswo hikwaswo i fanelo ya tatana ku tekisa nwana wa yena.

888 Leswi mudyandzhaka-nkulu a nga hundzuka tatana, a nga ha dya ntsengo wunwe loko a swi kotile ku levota makwavu ewansati. Na swona swa pfumeleleka leswaku a yi tirhisa mitsengo leyi loyi wa mudyandzhaka-nkulu loko ku ri leswaku ku hava mufana endlwini leyi. La'va vuyaka hi mitsengo leyi va ta korhoka e ka manana wa vona vanhwanyana lava.

889 Milandzu leyi a yi tekiwile e ka yindlu le'yitsongo, loko yi rihiwa, swi ya kwale ka mudyandzhaka wa yindlu ya mana wa yena. Milandzu le'yi nga vangwa hi ku pfumaleka ka swinwana e ka yindlu le'yitsongo yona yi rihiwa hi yena mudyandzhaka-nkulu, hikuva i milandzu ya muti, hi yena nhloko ya muti.

890 Loko ku ri ni ntsengo le'wu nga tekiwa e ka yindlu yinwana ku ya pfuna e ka yindlu yinwana, wona wu ta fanela ku tlherisiwa; a wu lo lombiwa. Loko ku twanana ku nga ri kona hi mhaka yoleyo, loyi xuma lexi xi nwi lavaneke, loko yi va tsandzile laha kaya, a nga ha ya mangala e Hubyeni, yi ta va sindzisa ku hatlisa va nwi nyika xuma xa yena.

891 Masimu ya nsati wa yindlu le'yitsongo ya sala ya ri ya yena loyi wansati, loko a lova ya ta sala ya ha ri ya yindlu ya yena. La'va nga ta sala va nwi siva, va ta ya tirhisa.

END S 907